

Для распределения этих сумм между отдельными заведениями каждой группы установлены следующие нормы, ниже или выше которых не могут быть произведены расклады, а именно: для первой группы от 100 руб., для II группы от 125 руб. до 1000 руб., для III группы от 100 до 500 руб., для IV гр. от 30 до 400 руб. и для V группы по 60 руб. с пивной" [7, арк. 2].

З цього документу стає відомим, що загальна кількість „першокласних готелів” і трактирів двадцять шість. Крім цього сім буфетів і дев'ять трактирів без продажу горілки, дві чайних, а також сорок один постійний двір і кухмістерські, які надавали послуги харчування (інакше б вони не відносилися до закладів трактирного промислу). Таким чином, навіть якщо не враховувати пивні лавки, припускаючи, що їх головне призначення – продаж пива, загальна кількість закладів, що надавали послуги харчування, сягає у 1912 р. вісімдесят п'яти. Лише у першій категорії кількість закладів порівняно з 1905 роком збільшилася на вісім.

Таким чином, можна зробити наступні висновки. Період з останньої третини ХІХ століття до початку першої світової війни характеризується невинним зростанням у Миколаєві кількості закладів, які надають послуги харчування, їх диференціацією за ціновими категоріями, що дозволяло надавати відповідні послуги споживачам з різними рівнями статусу і сприяло розвитку сфери гостинності міста.

Джерела та література

1. Державний архів Миколаївської області. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1112. – Арк. 2.
2. Там само. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1112. – Арк. 2.
3. ДАМО. – Ф. 216. – Оп. 1. – Спр. 3253. – Арк. 5–53в.
4. ДАМО. – Ф. 216. – Оп. 1. – Спр. 3602. – Арк. 1.
5. ДАМО. – Ф. 216. – Оп. 1. – Спр. 3253. – Арк. 5.
6. ДАМО. – Ф. 216. – Оп. 1. – Спр. 3352. – Арк. 4–5.
7. ДАМО. – Ф. 216. – Оп. 1. – Спр. 3602. – Арк. 1–3.

Summary

The article deals with determination of conditions of such a constituent in the sphere of hospitality as catering establishments in Mykolayiv during the last third of XIX – the beginning of XX century, analyzing its structure, quantitative and tendencies of its development.

І. М. Шугальова

ІМПЕРСЬКА АСИМІЛЯЦІЯ І НАЦІОНАЛЬНА ТРАДИЦІЯ В ПРАВОСЛАВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНИ ХІХ – початку ХХ ст.

Історично склалося, що найчисельнішою християнською спільнотою в Україні є православ'я. Нині відбуваються процеси структурування православних церков, які ідентифікують себе з різними адміністративними центрами. Кожна з православних конфесій намагається довести сталість та тривалість власної присутності на українських землях. З цією метою ієрархи апелюють до традицій, адже традиція – це форма передачі соціального досвіду; ідеї, звичаї, норми, що передаються з покоління в покоління.

Втім, проблема співвідношення традиції та модернізаційних тенденцій привертає увагу не лише церковних діячів, а й науковців. Зокрема в дослідженнях А. Річинського [1], Г. Надтоки [2], О. Сагана [3], О. Ігнатуші [4; 5, с.88–98].

В даній статті ми визначили собі за мету охарактеризувати стан православного середовища України ХІХ – початку ХХ ст. та визначити міру впливу російської імперської церковної модернізації на національні релігійні традиції українців. Під православним середовищем розуміємо соціальну сферу, що відзначається своєрідною ієрархією морально-духовних цінностей: здатність до сприйняття модернізаційних тенденцій при відносному збереженні основних церковно-релігійних традицій.

Об'єктом нашого дослідження виступають ментально-психологічні особливості українського духовенства другої половини ХІХ ст. Предметом є аналіз співвідношення російського денационалізаційного впливу на національні православні традиції українців.

Після прийняття українською православною церквою зверхності Московського патріархату, відбувалось поступове фронтальне поглинання російськими синодальними структурами традиційних організаційних церковних засад. Антиукраїнська церковна політика проявлялася в методичному знищенні виборності духовенства та соборноправ'я; повноваження Київського митрополита обмежувалися та з часом митрополит перетворився на рядового єпископа з єдиною перевагою –

членством у Синоді. Решта епархій, очолювані архієреями впродовж XVIII ст. трансформувалися в типові периферійні церковні одиниці. З ініціативи Петра I, з 1721 р. в епархіях утворювалися колегіальні бюрократичні установи – консисторії на чолі зі світськими секретарями, призначеними з числа наближених імператору осіб. На середину XIX ст. консисторії являли собою діловодні установи, обтяжені бюрократизмом, надмірною централізацією, суцільно підпорядковані волі світських секретарів.

Лише парафіяльне життя в Україні тривалий час протікало по звичній, традиційній самодостатній канві: священники обирались громадами, затверджувалися єпископами. Духовенство далеко не завжди мало семінарську освіту, проте призначення пастирів компенсувалось наявністю життєвого досвіду, набутого внаслідок практики успадкування пастирських посад. Зрозуміти дійсне значення впливу сільського священника на населення українського села чи містечка, де процес денаціоналізації суспільного життя гальмувала сама народна стихія з її християнським світоглядом, релігійно-обрядовими традиціями, допомагає характеристика, яку дав православним пастирям Д. Дорошенко: “З кінця XVIII ст. православне духовенство утворило на Україні окремий стан, який близько стояв до народу і був тісно зв’язаний з його долею, з його добробутом. В добу русифікації вищої верстви (дворянства) духовенство ще найбільше зберігало зв’язок з своєю народністю, з її побутом і мовою” [6, с.42]. В першій половині XIX ст., незважаючи на урядову політику зросійщення, освічена духовна генерація залишається репрезентантом української національної культури.

В середині XIX ст. в українських парафіях відбулась зміна поколінь кліру. Старих пастирів і дяків заступили молоді випускники духовних училищ та семінарій. Виховані у зросійщених закладах, молоді священники зневажали традиції, намагалися дотримуватись синодальних наказів та нерідко проявляли устремління денаціоналізувати свою паству. Спостерігалось відчуження між віруючими та їх пастирями, втрачався духовний зв’язок, а служителі далеко не завжди являли собою взірць етики [7, с.212]. Не поодинокими серед кліру були випадки пияцтва, прилюбодійства, хабарництва тощо. Впродовж другої половини XIX ст. моральність кліру настільки занепадала, що на початку XX ст. єпископ Волинський Антоній (Храповицький) у своєму зверненні до духовенства епархії вимушений був констатувати хибність взаємовідносин священників з парафіянами. Архієрей зауважував, що “довір’я між ними підірвано до повної втрати взаємних моральних стосунків, до повної заміни їх зв’язком суто юридичним” [8, с.117]. Антоній наголошував, що духовенство веде буржуазний спосіб життя і нехтує обов’язками своїх парафіян. Ситуація на Волині була типовою для всієї імперії. Зважаючи на те, що одночасно серед парафіян, особливо міської молоді, прокотилася хвиля захоплення новими суспільними ідеями, авторитет православного духовенства став стрімко занепадати.

У другій половині XIX ст. світські і духовні періодичні видання заповнила хвиля статей, в яких виправдовувалися священнослужителі, описувалося тяжке матеріальне становище, не завжди доброзичливі відносини з віруючими та з членами причту, великий тягар обов’язків тощо [9, с.554–562; 10, с.457–492, 609–636; 11, с.433–460]. Разом з тим, офіційна церковна періодика наголошувала на поглибленні релігійності віруючих, завдяки плідній роботі священників [12, с.236–237], доводила переваги служителів другої половини XIX ст., що мали духовну освіту перед кліром попередніх поколінь [13, с.1059–1066].

Синодальний уряд, визнавши необхідність перетворень в організації православної церкви, спробував стабілізувати ситуацію. Модернізація РПЦ проводилась з притаманними російському імперському уряду рисами: голосна кампанія напередодні реформ; велика кількість малозрозумілої, навіть державним чиновникам документації; наявність чисельних застережень, що дозволяли корегувати вектор перетворень. Реформи перетворились на формалізм, а епархіальні адміністрації прозвігували до Синоду про неіснуючі результати.

Разом з тим, реформування організаційного устрою РПЦ принесло зовсім неочікувані і не передбачувані урядом наслідки. Зокрема реформа парафій, окрім скорочення питомої ваги кліру, мала на меті підвищення професійних вимог до духовенства. Обов’язковою стала наявність у служителів духовної освіти.

Уряд прагнув русифікувати українських пастирів. Навчальні курси в семінаріях читалися виключно російською мовою. Викладали богословські, філософські, математичні, словесні науки, церковну та світську загальну історію, а також мови: у вищому та середньому відділенні – давньогрецьку, давньоєврейську (за бажанням), французьку або німецьку (за вибором); у нижчому відділенні – давньогрецьку й одну з нових мов [14, арк.79]. Викладовою мовою у класах богослів’я, філософії, словесності була латинська. Герменевтика, патристика, вчення про віросповідання викладалися як самостійні предмети. До семінарського навчального курсу для надання освіти вихованців більш практичного спрямування були включені природничі науки, медицина, основи сільського господарства, вчення про церковно-службові книги [15, арк.5].

Зміст кожної лекції затверджувався цензором. Викладацькі кадри складалися здебільшого з росіян, а не з українців, що відбивало русифікаторські тенденції тогочасної освітньої політики. Керівництво семінарій пильно контролювало за так званим духом благонадійності серед вихованців не тільки під

час навчального процесу, а і на відпочинку. Семінаристи одержували знання про російську, а не українську історію, культуру, літературу. У викладі історії чітко простежувалася російська великодержавна позиція, про що красномовно свідчать документи, які зберігаються у фондах Київської Духовної академії. В розділі програми, де мало йтися про національно-визвольні змагання українського народу за часів Хмельниччини, жодним словом не згадувалося ім'я Б. Хмельницького, проте зустрічаємо: “Малороссия снова прибегает под защиту Алексея Михайловича” [16, арк.198]. Навіть слово “Україна” переписувач тексту програми з російської історії пише з маленької літери, виводячи водночас: “Великое Княжество Московское” (всі три слова з великих літер) [17, арк.90,95]. З богословських наук учні писали твори російською та латинською мовами, російськомовними були й проповіді, що їх складали й виголошували у парафіяльних церквах семінаристи.

Найбільш обдаровані випускники семінарій (їх було небагато) продовжували навчання у духовних академіях, зокрема у Київській. Завдання академій полягало у підготовці талановитих людей до вищих посад духовної ієрархії, підвищенні рівня освіченості духівництва. Академія давала не тільки спеціальні богословські знання, а й енциклопедичну гуманітарну освіту. Академічний навчальний курс тривав чотири роки на двох відділеннях – нижчому та вищому (по два роки на кожному). На нижчому відділенні головним предметом вважали філософію, яка, в свою чергу, поділялась на логіку, психологію, метафізику, повчальну філософію та історію філософії. На вищому відділенні головним предметом навчання були богословські науки – догматичне, моральне, полемічне богослов'я, герменевтика, канонічне право. Зміст навчання в усіх тогочасних духовних академіях Російської імперії (Київській, Московській, Санкт-Петербурзькій, Казанській) був повністю уніфікований за духовно-навчальними реформами 1798 та 1814 рр. Лише Статут 1884 р. ввів у коло академічної освіти нові предмети з українознавства й цим немовби виокремив Київську духовну академію, зробивши її українською [18]. Але, незважаючи на це, Київська духовна академія була осередком саме української релігійної освіти та культури, бо перебувала в атмосфері Києва – центру давніх традицій вітчизняної національної духовності.

Непрямым, але показовим, на нашу думку, свідченням включення Київської духовної академії в національно-культурні процеси, попри імперську русифікаторську освітню політику, є доповідна ректора Антонія про необхідність придбання для академічної бібліотеки книг вітчизняних та зарубіжних авторів про Україну – “Літопису Величка”, “Опису Києва” Берлінського, “Опису України” Боплана, “Історії України” Бантиш-Каменського.

Випускники Київської духовної академії репрезентували українську духовну еліту. Проте, їх майже ніколи не залишали служити в Україні, а за наказами Синоду переводили на неукраїнські кафедри.

Підкреслимо, що наведені нами данні припадають на останнє двадцятиріччя XIX – початок XX ст. період апогею консервативної політики імперсько-синодального уряду. В зазначений час більшість служителів проходили через навчання у русифікованих учбових закладах. На початку XX ст. 1,2 % духовних осіб по Російській імперії та 1,5 % по Україні отримали домашню освіту, а повну і неповну середню та вищу – 94,5 % та 95,6 % відповідно [3, с.245].

Проте частина української молоді залишалась мислячими, здатними до плідної діяльності людьми. Незважаючи на визиск цензури і русифікації, студенти Київської, Кам'янець-Подільської, Полтавської, Чернігівської, Житомирської семінарій створювали з-поміж себе гуртки, в яких спілкувались рідною мовою, до якої звикли з дитинства, співали українських пісень, ознайомлювались з літературною спадщиною.

При Волинській семінарії діяв гурток під проводом П. Куліша. Його члени займались перекладом церковної літератури українською мовою. В кінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. на Правобережній Україні спостерігалась активізація польського руху. З метою запобігти можливості залучення в ньому національно зорієнтованої української інтелігенції, міністр внутрішніх справ П. Валуєв видав наказ про призупинення публікацій релігійної та навчальної літератури українською мовою. Дослідник В. Рожко, в своїй історико-краєзнавчій монографії доводить, що після виходу валуєвського циркуляру, роботу гуртку П. Куліша було заборонено [19, с.248].

В 60–70-х рр. XIX ст. викладачі та студенти Волинської семінарії плідно співпрацювали з членами етнографічно-статистичної експедиції П. Чубинського [20, с.267]. Зокрема Н. Петров (згодом професор Київської духовної академії), протоієрей Хойнацький передали ґрунтовне зібрання описів народних звичаїв та обрядів, що зберігались у волинських селах.

Не менш результативним виявилась співпраця П. Чубинського з подільцями. Священники Д. Струцинський та Д. Чернецький допомагали зі збором вірувань та забобонів, легенд про створення світу місцевих жителів. Вони також сприяли отриманню Чубинським польськомовних магістратських судових справ мирян XVII ст. [21].

Коріння священицьких устремлінь до збереження місцевих релігійних традицій закладались у семінарському середовищі. Зокрема, в Подільській духовній семінарії в 1849–1855 рр. діяв гурток студентів та викладачів. Зокрема туди входили майбутні літератори С. Руданський, А. Свидницький [22, с.61].

Члени гуртка здійснювали народознавчі експедиції, збирали український народний фольклор. Змістовні церковно-етнографічні нариси залишив син подільського священика, випускник семінарії Анатолій Свидницький (1834–1871). В 1860 р. він запропонував серію замальовок: “Великдень в подолян”, “Злий дух”, “Відьми, чарівниці й опирі, чи то ж примхи і примхливі оповідання люду українського”. В газеті “Киевлянин” опубліковано його опис “Прошлый быт православного духовенства”. Свидницький не приховував наслідків русифікаторської політики уряду, який прагнув знищити національно-свідоме духовенство, перетворити його в представників офіційного православ’я. В повісті Свидницького “Люборацькі” зображено стародавній устрій православного духовенства та процес занепаду патріархальних священицьких родин під тиском нових суспільно-економічних умов середини XIX ст. В 1865 р. цей комплекс матеріалів слугував основою для створення Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, під проводом ректора семінарії архімандрита Феогноста.

Члени Київського семінарського гуртка, до якого входив брат ректора семінарії С. Єфремов, тісно спілкувались з відомими й найосвіченішими людьми України – В. Антоновичем, М. Грушевським, О. Андрієвським, О. Лотоцьким та ін.

Разом з тим, семінарське середовище створювало не лише сприятливе підґрунтя для українства. Зусиллями імперсько-синодальної влади у 90-х рр. XIX ст., духовні учбові заклади посилювали політику русифікації, денаціоналізації та виховання слухняних і пасивних служителів державної церкви.

За спогадами С. Єфремова, в середині 90-х рр. XIX ст. семінарські громади занепадали: скорочувалась чисельність національно налаштованих українців. В семінаріях практикувались стеження і доноси з метою запобігання так званому “хохломанству” [23, с.153]. Зокрема після такого донесення з Київської семінарії виключено, без права подальшого служіння на Київщині, священика Л. Скочковського, який вважався ідейним наставником студентського гуртка. Учні, що входили до названого гурту, зазнали цькування. На Волині в 1895 та 1899 рр. зафіксовано виступи студентів. Єпархіальна влада спробувала надати їм побутового характеру, проте в особистому листуванні вікарія Острозького і Кременецького Серафима та Волинського архієрея зазначалось, що насправді це був вияв свободолобного духу українських студентів проти свавілля, постійного стеження і дій провокаторів царської поліції й ректорату семінарії [19, с.89].

Настрій у семінарському середовищі створювала інтелектуально активна меншість. Синод прагнув блокувати її діяльність. Насамперед, максимально обмежувалось надходження літератури і публіцистики, в якій критикувалось православне духовенство. Статті радикалів М. Драгоманова, Добролюбова, О. Герцена заборонили. Тих, кого помічали за їх перечитуванням, суворо карали [23, с.156–159]. Дозволених авторів настільки обмежував цензурний визиск, що їх праці перетворювались у переможний сонм на честь уряду.

Студентство розкололось. Найбільш радикальні захоплювались ідеями марксизму (І. Черкаський). Прихильники українства (О. Лотоцький, С. Єфремов) схилялись до російського народництва і пробували пристосувати його до українського ґрунту. Вихованців з такими настроями було небагато. Вони, як правило, після навчання в духовній школі, ламали родинні духовні традиції та вступали до університетів.

Більшість семінаристів, за спостереженням С. Єфремова, сяк-так вчилися, заживали доступних і контрабандних утіх, залицались до знайомих панночок і вже заздалегідь готувались, закінчивши семінарію, одружитись і засісти десь на попівстві до скончання віку [22, с.79]. Така ситуація була типовою для всієї імперії. Зокрема, Таврійською духовною семінарією у 1878 р. було зафіксовано 21 порушення дисципліни, 15 випадків образи викладачів, 4 бійки та всезагальне паління у коридорах та душах [24, арк.159]. У наступні роки кількість порушень істотно зросла. Навіть одяг семінаристів наприкінці XIX ст. набув рис піжонства. Згідно семінарським вимогам, студентам надавалася уніформа: шинелі (плащі; мундири і два картузи (кашкети) чорного сукна, з білими металевими блискучими гудзиками і синіми облямівками. Мундири повинні були стати трохи нижче колін, але семінаристи цього не дотримувались, дехто обтинав поли навіть значно вище тих частин, які вони повинні б були закривати. Такі короткополі панічі прозивались у семінарії “фертами” або “фертиками” – їх ідеалом було дорівнюватись у своїй “світськості” до гімназистів і до офіцерів місцевої полку. Це вже був вплив міста, яке взагалі поволи обтесувало по-своєму “провінціалів”, що прибували до міста з сіл. Найбільше цьому впливові підлягали семінаристи, що жили на приватних квартирах: тут вони жили з місцевими громадянами і їх родинами, частіше бували в товаристві на всяких вечірках та іменинах. Тут вони вчилися модних танців та вправлялися в російській мові, якою розмовляли чиновники, гімназисти та гімназистки. Під меншим впливом перебувала бурса (“общезитіє”), що не мала таких безпосередніх зв’язків з місцевими громадянами, і ще меншому – “казьонний корпус”. На “казьонне утримання” приймалися сироти або діти бідних батьків, та ще ті, що добре вчилися. Отже ці дві обставини дуже ізолювали “казьонний корпус” від міста, і тут часом виростали замкнуті, заморожені нелюдими: в місто вони виходили вкрай рідко і поза мурами семінарії не мали абсолютно ніяких знайомств. За споминами Віктора Приходька, який навчався у Кам’янецькій духовній семінарії

наприкінці XIX ст., одною з найбільших “проб” для таких студентів був традиційний бал в семінарії на Івана Богослова, 26 вересня, або на масляну, коли до семінарії запрошували на бал “пансіонерок”, себто вихованок духовної жіночої школи, а також гімназисток, панночок з міста і взагалі сторонню цивільну публіку. В ті вечори “відлюдьки” ховались по темних кутах, звідки визирали, як вовки – з зацікавленням та боязкістю. Інші товариші, більш світські і “ухажори” (джигуни-залицяльники), умовляючи та підштовхуючи, знайомили їх силоміць з якою-небудь панною, а самі зараз же зникали, залишаючи свою “жертву” на поталу. Чого були варті складнощі літургії, гомілетики, філософії і догматики в порівнянні зі скрутою ситуацією! Що він панночці має сказати, з чого почати? Перед “численним взором” бурсака проносяться всі його науки, він пригадує собі всі “приличествуючі случаю вираження” – ах, не то, не то! – піт котиться у нього з чола, в голові туманиться, він готовий провалитись крізь землю, – наколи, як блискавиця, прорізує його мозок геніальна ідея, і він, дико прислухаючись до свого, ніби загробного, голосу, чистою російською мовою говорить: “Покорнейше прошу, може вам хочеться прогуляться по цьому коридору? [25]. Треба правду сказати, що густо-часто “прекрасна дама”, яка нічого не бачила, крім своєї Шарапанівки Гайсинського повіту й чотирьох стін духовного жіночого пансіону, теж мало чим різнилася від свого “кавалера” щодо товариської спритності та невимуженості.

Ота зовнішня незручність, відсутність товариського “полиску”, специфічний малоросійсько-семінарський жаргон, який семінаристи цілком щиро уважали за російську мову, як і наслідки походження, оточення та виховання, робили семінаристам у “світі” погану “марку”, а в порівнянні з гімназистами, студентами, кадетами і т.д. вони безперечно уважались громадянами “другого сорту”.

Проте цей осуд, базувався на чисто зовнішніх моментах, по суті, був дуже помилковий і несправедливий. Люди, що мали можливість бачити семінаристів і гімназистів у щоденному житті та порівнювати їх розумовий і моральний багаж, майже завжди віддавали перевагу семінаристам. І це в дійсності так було, і на те були свої причини. Річ в тім, що семінаристи були для міста чужі люди. “Казьоннокошті” і “общезитейці”, як ми бачили, жили майже цілком ізольовано від міста; навіть ті семінаристи, що мешкали на приватних квартирах, теж поза своєї оселі нікого не знали. Тоді як гімназисти, почувачи себе в місті як риба у воді, маючи в різних кінцях знайомства і “симпатії”, волочилися увесь вільний час по місті і призначали “рендзвоус” на корсо – найбільш популярних серед молоді вулицях (адже у кожному місті був свій Хрещатик: у Львові – Шкотська, у Кам’янці – Почтовка), – семінаристи здебільшого сиділи вдома над підручником і книжкою для читання.

Переважає більшість випускників семінарий поверталися служити до українських парафій. Життя в українських парафіях відрізнялось строкатістю і різнобарвністю і, одночасно, традиційністю та консерватизмом у позитивному значенні цього терміну: прив’язаністю до релігійних обрядів, звичаїв, ставленням до пастирів, як до духовних отців. Особливо такі тенденції проявлялись в єпархіях Правобережної України. У роки семінарської науки, цей важливий для формування характеру та світогляду період, вихованці не поривали духовного зв’язку з українським довкіллям. Цьому сприяло те, що вакації, які припадали на різдвяні, великодні та літні обрядово-релігійні свята, вони проводили вдома, у родинах, серед народної стихії. У бурсах – семінарських інтернатах, де семінаристи разом проживали, вони говорили рідною мовою, співали українських пісень. Тому тут плекався український дух. У цьому розумінні дослідник історії української православної церкви І. Власовський назвав духовні семінарії “справжніми розсадниками українства” [20, с.287].

На Київщині, Волині, Поділлі вихованці духовних семінарий, за традицією, отримували пастирські місця в тій самій єпархії, семінарію якої закінчували; дітям давали освіту переважно в своїх єпархіальних закладах. Вони служили, віддано працювали, встановлюючи духовний зв’язок з парафіянами, прагнучи відновити стародавні церковні традиції. Родинне коло, атмосфера обрядово-релігійних традицій рідної домівки, українського села формували і національну свідомість дітей духівництва. В названих регіонах склалися цілі духовні династії: Антоновичів, Левицьких, Павловських, Руданських, Тарновських, Терлецьких та інших [20, с.287]. Священники з цих родин користувались загальною пошаною віруючих, як люди моральні, глибоко релігійні, порядні і досвідчені, такі, що знали релігійні традиції парафіян. Не протестуючи відкрито проти діючого законоположення про призначення священників виключно єпископами, миряни цих єпархій наполягали, щоб їх парафії очолювали бажані ними пастирі.

Таким чином, на наш погляд, одностороннє, категоричне твердження про наявність виключно негативних рис в духовній сфері або, навпаки, настійливе ігнорування кризових явищ у церковному середовищі є таким, що не зовсім відповідає історичним реаліям. Вважаємо, що модернізації потребували устрій самої Російської імперії та організація офіційної православної церкви в ній. РПЦ виявилася поглиненою імперським характером держави та власним догматизмом.

Проте в українських парафіях домінував традиціоналізм, що проявлявся у своєрідному симбіозі української православної релігійності і дохристиянських обрядів і звичаїв. Прагнення уряду порушити таку константу через призначення до парафій імперських русифікованих священників бажаних результатів не давало. Перевести до всіх українських парафій пастирів з інших регіонів Росії було фізично неможливо. Політика денационалізації українського кліру шляхом навчання в імперських

учбових закладах зазнала фіаско: спрацювали ментальні чинники самозахисту нації. Негласному протиборству імперського консерватизму РПЦ та християнського демократизму в парафіях поклав край виріш бурхливих подій, започаткованих 1905 р.

Джерела та література

1. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості / Упорядники А. Колодний, О. Саган. – К., 2000.
2. Надтока Г. Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект. – К., 1998.
3. Саган О. Національні прояви православ'я: український аспект. – К., 2001.
4. Ігнатуша О. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (ХІХ ст. – 30-ті рр. ХХ ст.). – Запоріжжя, 2004.
5. Ігнатуша О. Реакція Російської православної церкви на модернізаційний виклик новоевропейського суспільства: український аспект (ХІХ – початок ХХ ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2003. – Вип. ХV.
6. Дорошенко Д.І. Православна церква в минулому й сучасному житті українського народу. – Берлін, 1940.
7. Історія релігій в Україні: У 10 т. / Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – К., 1996–1999. – Т. 3. Православ'я в Україні / За ред. А. Колодного, В. Климова. – К., 1999.
8. Жиліук С. Православна церква на Волині (1793–1917 рр.). – Житомир, 1996.
9. Записки сільського священника // Русская старина. – 1879. – Т. XXIV.
10. Записки сільського священника // Русская старина. – 1879. – Т. XXV.
11. Записки сільського священника // Русская старина. – 1879. – Т. XXVI.
12. Церковно-релігійна жизнь в России. Опыты желаемого устройства церковно-приходской жизни // Прибавления к Церковным ведомостям. – 1901. – № 7, 17 февраля.
13. Сменцовский М. Мнения и отзывы печати о псаломщиках // Прибавления к Церковным ведомостям. – 1901. – № 30, 28 июля.
14. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК України). – Ф.711. – Оп.2. – Спр.557.
15. ЦДІАК України. – Ф.486. – Оп.1. – Спр.16366.
16. ЦДІАК України. – Ф.711. – Оп.2. – Спр.3599.
17. ЦДІАК України. – Ф.711. – Оп.2. – Спр.3826.
18. Юрас І. Памфіл Юркевич: подробиці біографії // www.uct.kiev.ua/~sofi/48.htm
19. Рожко В. Є. Нарис історії української православної церкви на Волині: Історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк, 2001.
20. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. – В 4 т., 5 кн. – Т. III.: Четверта доба: Православна Церква українського народу в складі Російської Православної Церкви. – Нью-Йорк: Бавнд-Брук, 1957. – Репринтне видання. – К., 1998.
21. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край, снаряженной императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. – В 7 т. – СПб., 1872–1879. – Т. 1: Верования и суеверия. – Загадки и пословицы. – Колдовство. – СПб., 1872.
22. Зінченко А. Визволитись вірою. Життя і діяльність митрополита Василя Липківського. – К., 1997.
23. Єфремов С. Про дні минулі (Спогади) // Молода нація. – 2003. – № 2 (27).
24. Центральний державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф.118. – Оп.1. – Спр.12.
25. Приходько В. Під сонцем Поділля. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1967.

Summary

Author analyses the nature and results of the national-political pressure of the Russian imperial structure on the orthodox environment in Ukraine in the XIX – the first half of the XX century. They are defined as the dependent from the power and duration of the Russian national domination, the peculiarities of the modernization of the empire and the spreading of the new social movements. The special attention is paid to the factor of the preservation of the national traditions and to the process of the Ukrainian rebirth, which become more and more powerful.

Г. В. Додонова

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Процес накопичення та розповсюдження знань виконує прогресивну роль в історії людства. Наукова інтелігенція є носієм прогресивної функції, виступає як активний учасник суспільного життя країни і рушійною силою культурно-освітніх перетворень, що служать руху суспільства вперед.